

Міністерство освіти і науки України

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології

Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ І ПІДТРИМКИ
СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Szbl-M19
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
за освітньою програмою Соціальна допомога
Федорович Христина Ігорівна

Керівник:

Мельник Ж.В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи

Рецензент:

Вержиковська О.М., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ І ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	9
1.1 Сутнісний аналіз поняття «діти з особливими освітніми потребами» та особливості їх психофізичного розвитку.....	9
1.2 Сім'я та її роль у соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.....	16
1.3 Технології соціальної допомоги і підтримки сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами в сучасних умовах.....	25
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ (на прикладі досвіду роботи Новицької об'єднаної територіальної громади).....	36
2.1 Обґрунтування методики дослідження рівня прояву міжособистісних взаємин батьків та дітей з особливими освітніми потребами.....	36
2.2 Аналіз рівня прояву міжособистісних взаємин батьків та дітей з особливими освітніми потребами	54
РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'ЯМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	64
3.1 Використання ресурсів територіальної громади у соціальній роботі щодо підтримки сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами	64
3.2 Методичні рекомендації батькам щодо виховання дітей з особливими освітніми потребами.....	74
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ДОДАТКИ

Додаток А. Тест «Два будиночки»

Додаток Б. Тест «Малюнок сім'ї

ВСТУП

Актуальність теми. В Україні у зв'язку з її інтеграцією в європейський простір відбуваються зміни у ставленні до людей з обмеженими можливостями. Це вимагає від установ соціальної сфери дотримуватися європейських стандартів щодо організації соціальної роботи з ними, у тому числі сім'ями, що виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Розвиток та виховання дитини в сім'ї є основною ланкою становлення дитини як особистості. Батьки зобов'язані постійно дбати про всебічний розвиток дитини, поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, сприяти здобуттю дітьми освіти, виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини. Держава надає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї. Саме тому, виховання – це стрижень інтелектуального, культурного, духовного, економічного розвитку суспільства і держави.

Сім'я з дитиною, що має особливі освітні потреби – це сім'я з особливим статусом, особливості та проблеми якої визначаються не тільки особистісними якостями всіх її членів та характером взаємовідносин між ними, але й більшою зайнятістю вирішенням проблем дитини, закритістю сім'ї для зовнішнього світу, дефіцитом спілкування, відсутністю працевлаштування матері, але головне – специфічним статусом у сім'ї дитини з особливими освітніми потребами, що обумовлено її хворобою.

Сучасні умови, в яких перебуває сім'я дитини з особливими освітніми потребами, характеризуються, з одного боку, різким зростанням негативних соціальних та економічних тенденцій у суспільстві, з іншого, – деформацією функцій сім'ї і зміною пріоритетів щодо розвитку особистості, її практичну діяльність в усіх напрямках господарювання та духовної культури.

Різні аспекти даної проблеми знайшли висвітлення у наукових працях А. Венгер, З. Зайцевої, І. Іванової, А. Капської, М. Ніколаєва,

М. Сварника, Е. Стребелевої, С. Тарасюк, Л. Яскал, які розглядали питання соціальної адаптації та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами як важливої складової загального процесу допомоги родині; О. Безпалько, А. Гонєєва, Д. Іллічева, Г. Марченко, О. Нікольської, М. Ніколаєва, А. Пашкова, які досліджували реабілітацію дитини з особливими освітніми потребами. Різні типи сімей, особливості їх функціонування, робота з родинами були предметом дослідження Л. Аксьонової, Є. Єкжанової, Л. Зіборової, О. Кононко, Т. Лодкіної, С. Толстоухової, І. Трубавіної; технологічний аспект соціально-педагогічної роботи з сім'ями обґрунтований Н. Заверико, А. Капською, С. Харченком, Є. Холостовою.

Особливості роботи з родинами, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, висвітлювались Н. Грабовенко, В. Жмиром, І. Івановою, Д. Кизимовичем, А. Маллером, І. Ніжащою, Н. Писаренком, Т. Титаренко, Г. Цикото. Вивченням правового аспекту соціального захисту даної категорії займались Л. Дроздова, Т. Зарембо, П. Павленок, І. Пінчук, А. Савінов. Психологічну допомогу родині дитини з особливими освітніми потребами обґрунтували Є. Волкова, Н. Пезешкіан, Л. Пінчукова, С. Шаховська та ін.

При цьому усі дослідники висловлювали погляди на важливу роль соціального середовища, зокрема, сім'ї, у формуванні особистості з особливими освітніми потребами.

Аналіз сучасної наукової літератури, реалій соціально-педагогічної практики дає підстави для висновку, що теоретико-методологічні основи та технології соціальної допомоги і підтримки сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, на сьогодні розроблені недостатньо; не визначено теоретичні основи щодо забезпечення психолого-педагогічної адаптації сім'ї до проблеми інвалідності дитини, психолого-педагогічні умови соціальної інтеграції сім'ї; відсутня система педагогічних механізмів стимулювання розвитку виховного потенціалу сім'ї з дитиною з особливими освітніми потребами й підвищення рівня готовності батьків до виховання

хворої дитини; немає чітко розробленої методики соціально-педагогічної роботи з сім'єю в умовах реабілітаційних центрів.

Отже, наукова розробка теоретичних основ і технологій соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, стає актуальною в теоретичному і практичному аспектах. Соціальна значущість проблеми соціальної підтримки сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, вивчення їх складу, міжособистісних взаємовідносин, особливостей та напрямків соціальної роботи з ними, недостатній рівень вивчення її окремих теоретичних та практичних аспектів зумовили вибір теми дослідження: **«Технології соціальної допомоги і підтримки сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами».**

Мета дослідження: з'ясувати та визначити особливості роботи працівників соціальної сфери з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, а також дослідити взаємовідносини між батьками та дітьми з особливими освітніми потребами.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання:**

1. Обґрунтувати теоретичні підходи до дослідження проблеми вивчення технологій соціальної допомоги і підтримки сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

2. Експериментально виявити специфіку соціальної роботи з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами (на прикладі досвіду роботи Новицької об'єднаної територіальної громади Калуського району Івано-Франківської області).

3. Емпірично вивчити систему надання соціальних послуг сім'ям, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

4. Сформулювати методичні рекомендації батькам щодо виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Об'єкт дослідження: сім'ї, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі магістра проведено теоретичне обґрунтування проблеми використання технологій соціальної допомоги і підтримки сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

1. У сучасній психолого-педагогічній літературі використовують різні визначення дітей з порушеннями розвитку, а саме: «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти з відхиленнями у розвитку», «нетипові діти», «діти з труднощами у навчанні», «виняткові діти», «діти з обмеженими можливостям здоров'я» тощо.

Вперше термін «діти з особливими освітніми потребами» був використаний у 1978 році у Великій Британії в доповіді Мері Уорнок, голови Комітету з питань освіти дітей та молоді з інвалідністю в контексті осіб з інвалідністю. Поступово це поняття почало охоплювати й інші категорії дітей.

У країнах Європейської спільноти у Міжнародному стандарті класифікації освіти прийняте визначення «особливих освітніх потреб»: «Особливі освітні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути персонал (для організації процесу навчання), матеріали (різноманітні дидактичні засоби навчання, у тому числі корекційні) і фінанси (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)».

Отже, розвиток дитини з ООП – це взаємопов'язаний процес безперервних кількісних і якісних змін у біологічній, психічній, соціальній та духовній (моральній) сферах, ключовими факторами яких є процес навчання та виховання.

2. Виховання дитини з особливими освітніми потребами у сім'ї – це один з найважливіших етапів формування свідомості людини, підготовка її до життя в суспільстві. І це зрозуміло, перші кого бачить у своєму житті

дитина, з ким вона постійно стикається, кого наслідує – це батьки. Світ людських цінностей діти здебільшого досягають через них.

Сім'я, у якій живе хвора дитина виявляється особливою групою, якій відповідає притаманна тільки їй атмосфера міжособистісних стосунків. Ці стосунки по різному проявляються і в різній мірі впливають на розвиток дитини з особливими освітніми потребами у сім'ї, протікання її хвороби, а також загальний психічний стан самих батьків. Сім'я є найбільш значущим фактором соціалізації дитини з особливими освітніми потребами, який перевершує за впливом усі інші соціальні утворення. Саме тому вагомого значення набуває досвід, одержаний дитиною з раннього дитинства у сім'ї.

3. Інноваційні процеси в соціальній сфері визначили застосування до неї технологічного підходу. У наш час технологічний підхід став невід'ємною рисою усієї сучасної соціальної діяльності. Відповідно до цього базовими поняттями соціономії виступають технологічні уявлення про соціальні процеси (соціальні технології) й управління цими процесами (соціальний менеджмент).

Як свідчить практика, в умовах сьогодення в Україні втілюються як традиційні, так і інноваційні методи та форми соціальної, соціально-педагогічної роботи з сім'єю, батьками дитини з ООП. До інноваційних технологій роботи відносять: арт-терапію (реабілітацію через творчість), музикотерапію (реабілітацію за допомогою музики), ігротерапію (реабілітацію за допомогою дидактичних ігор, зокрема, різновидом якої виступає лялькотерапія), іпотерапію (реабілітацію за допомогою верхової їзди на коні), залучення дитини до соціально-педагогічного процесу.

На нашу думку, інноваційною технологією соціальної допомоги і підтримки сімей з сім'єю, батьками дитини з ООП є технологія соціально-педагогічного супроводу.

Під супроводом розуміють не будь-яку форму допомоги, а підтримку, в основі якої – збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкта розвитку за вибір варіанта вирішення актуальної проблеми. Саме тому й

відбулася заміна класичних термінів – таких, як «допомога», «забезпечення», що не в повному обсязі відображують сутність явища. Але, якщо виходити з того, що «супровід» – це «забезпечення», тоді під супроводом розуміють метод, що забезпечує створення умов для прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору. Якщо уявити, що «супровід» – це допомога, то тоді під ним розуміють процес – сукупність послідовних дій, що дають змогу визначитися з прийняттям рішення і нести відповідальність за реалізацію рішення.

Соціальний супровід – це інтегративна технологія, сутність якої полягає у створенні умов для відновлення потенціалу розвитку сім'ї й особливої дитини; це процес особливого виду соціальних відносин між тим, хто супроводжує, і тим, хто потребує допомоги.

Варто зазначити, що в основу супроводу покладено процес взаємодії працівника супроводу і дитини з особливими освітніми потребами, результатом якого є рішення і дії, що ведуть до прогресу в розвитку особистості. Важливо й те, що носієм проблеми розвитку людини, з вадами є не тільки вона сама, але й її середовище: батьки, викладачі, соціальні працівники тощо. Це вважається основним положенням теорії супроводу.

Виходячи з цього, доцільно зазначити, що спеціаліст супроводу повинен застосовувати професійні знання і вміння, які висвітлюють особливості його взаємодії з людиною, що має особливі освітні потреби з найближчими її довкільцями, з батьками, вчителями тощо. Ці професійні знання та вміння виступають мотиваційним компонентом готовності до здійснення супроводу людини з вадами в освітньому середовищі.

Отже, соціально-педагогічна допомога сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами, – це завжди сімейно зорієнтована практика, що спрямована на соціалізацію дитини. Відповідно, основними принципами соціально-педагогічної роботи з такими родинами є єдність дій сім'ї і соціальних інститутів; активізація ролі батьків, їх навчання і включення у процес соціально-педагогічної діяльності.

4. Дослідження рівня прояву міжособистісних взаємин батьків та дітей з особливими освітніми потребами можливо здійснити за допомогою наступних етапів:

I етап – вивчення особистості дитини з особливими освітніми потребами, що дає змогу дізнатись про їх фізіологічні та психологічні особливості розвитку, інтереси, становище в сім'ї і колективі;

II етап – визначення взаємовідносин в сім'ях, які виховують дитину з особливими освітніми потребами за допомогою тестів для батьків;

III етап – виявлення особливостей спілкування дітей з особливими освітніми потребами з членами сім'ї за допомогою тестів «Два будиночки» і «Малюнок сім'ї», які спрямовані на виявлення особливостей спілкування дітей з особливими освітніми потребами з членами сім'ї та проводяться із самими учнями.

Представлена методика дозволить працівникам соціальної сфери виявити особливості міжособистісних взаємин батьків та дітей з особливими освітніми потребами, більш глибоко вивчити умови виховання дітей з особливими освітніми потребами у сім'ї та сформувані основні напрямки соціально-педагогічної підтримки сімей, які виховують дитину з інвалідністю.

5. У ході першого етапу дослідження нами було встановлено, що у більшості учням притаманні порушення опорно-рухового апарату, легка розумова недостатність, затримка психічного розвитку, порушення слуху і мовлення. Ставлення батьків щодо виховання дітей з особливими освітніми потребами умовно можна розподілити таким чином: гіперопіка – 4 учнів (21%), гіпоопіка – 7 учнів (36%), нейтральне відношення до дітей – 8 учнів (42%). В більшості сімей з боку батьків до дітей приділяється неналежна увага, троє учнів є напівсиротами.

За результатами проведеного другого етапу дослідження взаємовідносин в сім'ях, нами були зроблені наступні висновки: 26% сімей є позитивними та сприятливими у взаємовідносини між батьками і дітьми;

42% сімей – є задовільними, але не досить різносторонніми; 31% (6 сімей) – контакти в сім'ї незадовільні.

Результати тесту «Які ми батьки?» були такими: 21% – стосунки в сім'ї сприяють становленню особистості дитини; 47% – притаманні труднощі у стосунках батьків та дітей; 31% – сім'ї, у яких батьки не послідовні у спілкуванні з дитиною, її розвиток залежить від випадкових обставин.

Проведення третього етапу дослідження дало більшу кількість інформації щодо відносин у сім'ї зі сторони самих дітей. Результати дослідження показали, що у 6-7 сім'ях діти відчують негативне ставлення до когось із членів родини, вони викликають у неї страх, тривогу і т.п. В трьох випадках негативне відношення до сім'ї проявляється тим, що дитина виключає себе із сім'ї. Це говорить також про складні взаємовідносини між членами сім'ї, емоційну холодність або ж дитині не надається необхідна їй увага з боку батьків. В решти 9-10 сімей учні відобразили позитивні відносини між членами сім'ї.

Отже, підсумовуючи усі дані проведеного експериментального дослідження можна стверджувати, що найбільшу частину становлять сім'ї із задовільними взаємовідносинами. Це сім'ї, де присутнє взаєморозуміння, любов, турбота про дітей. Проте помітно все ж таки те, що батькам не вистачає обізнаності в правильному вихованні дітей з особливими освітніми потребами. Тому, тут необхідна допомога спеціалістів, педагогів школи та фахівців соціальної сфери.

Зазначимо на тому, що значну частину складають сім'ї, що не лише сприяють розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а навпаки гальмують його. Це зазвичай асоціальні та неповні сім'ї. Тому, враховуючи часто неблагополучний сімейний контингент, соціальні працівники мають подбати про підвищення обізнаності та культури батьків у освітньому закладі.

6. Використання ресурсів територіальної громади у соціальній роботі щодо підтримки сімей, які виховують дітей з особливими освітніми

потребами може повною мірою забезпечити сприятливі умови для утвердження сімейних цінностей, розвитку потенціалу сімей, задоволення потреб дітей.

Громада, дружня до дитини з особливими освітніми потребами, – це громада, в якій: у центрі уваги перебуває дитина, а її благополуччя і безпека визнаються незаперечним пріоритетом; упроваджується сімейно орієнтований підхід до надання соціальних послуг, встановлюються сталі дружні взаємини між людьми з метою вдосконалення самих себе та своєї спільноти (світу, в якому вони живуть); система прийняття рішень ґрунтується на забезпеченні найкращих інтересів сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

Діяльність фахівців із соціальної роботи, соціальних працівників у громаді має бути спрямована передусім на створення широкої мережі взаємозв'язків як між органами влади, так і між різними соціальними інституціями територіальної громади.

В основі діяльності працівників соціальної сфери закладені: особистісно-орієнтований підхід, оптимальність підходу, об'єктивність підходу, комунікативність, нерозголошення інформації про дітей з особливими освітніми потребами та їхні родини.

7. Результати проведеного дослідження дипломної роботи магістра дозволили нам сформулювати методичні рекомендації батькам щодо виховання дітей з особливими освітніми потребами, які допоможуть їм у створенні умов для зростання і вдосконалення особистості дитини; у вільному спілкуванні з ними, беручи до уваги їх думки та точки зору; допоможуть у визначенні власних цінностей особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособ. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 368 с.
2. Аксенова Л. И. Социальная педагогика в специальном образовании : учеб. пособ. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 192 с.
3. Влайкова К. В. Включение родителей в коррекционно-развивающий процесс как одна из форм работы по повышению родительской компетентности // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. 2010. № 4. С. 55–57.
4. Волянська О. В., Ніколаєвська А. М. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 275 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Основы дефектологам / под ред. Т. А. Власовой. Москва : Педагогика, 1983. Т.5. С. 256.
6. Гайворонюк Н. А. Особенности работы с детьми с ограниченными возможностями // Практична психологія та соціальна робота. 2012. №12. С. 41–46.
7. Грабовенко Н. В. Обґрунтування змісту і форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, в умовах реабілітаційних центрів // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 3. С. 60–67.
8. Грабовенко Н. В. Методичні рекомендації соціальним педагогам щодо соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими функціональними можливостями, в умовах реабілітаційного центру. Луганськ : Вид-во ЛІПІСТ, 2007. 70 с.
9. Грачев Л. К. Программа социальной работы с семьями, имеющими детей-инвалидов // Социальное обеспечение. 1995. № 9. С. 11–12.

10. Декларація про права інвалідів ООН [Електронний ресурс]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117 (дата звернення: 14.12.2019).
11. Діти з особливими потребами – особлива турбота [Електронний ресурс]. URL: <http://www.rv.gov.ua/siteweb/main/ua/publication/content/20257.htm> (дата звернення: 14.12.2019).
12. Заверико Н. В., Соловійова Т. Г. Форми соціальної роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими потребами // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Харків : ХНУ Основа. 2006. Випуск XVII.-X. С. 396–404.
13. Зверева І. Д., Локтінова І.Д. Соціальна робота в Україні. Київ : ЦНЛ, 2004. 256 с.
14. Землянская Е. Н. Теория и методика воспитания младших школьников : учебник и практикум для академического бакалавриата. Москва : Юрайт, 2018. 507 с.
15. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. С. 417.
16. Іванова І. Б. Соціальні проблеми дітей і батьків у контексті їхнього ставлення до ситуації // Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. Київ : Логос, 2000. С. 58–74.
17. Іванова І. Б. Соціальна допомога інвалідам у клубах за місцем проживання (методичні рекомендації для спеціалістів соціальних служб для молоді) // Соціальна допомога інвалідам: Інформаційний методичний бюлетень «Довіра і надія». 1995. №5. С. 15–20.
18. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми з особливими потребами : навч. посіб. Київ : Задруга, 2011. 416 с.
19. Інвалідність та суспільство : навч.-метод. посіб. / ред. Л. Ю. Байда, О. В. Красюкова-Еннс. Київ, 2012. 216 с.

20. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Київ : Освіта, 2005. 264 с.
21. Коган А., Кагал Т. У родині дитина з особливими потребами // Шкільний світ. 2005. № 8. С. 10–11.
22. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
23. Концепція розвитку інклюзивної освіти // Дефектолог. 2010. № (3(39), С. 3–5.
24. Маллер А. Р. Педагог и семья ребенка-инвалида // Дефектология. 1995. № 5. С. 15–19.
25. Мастюкова Е. М., Московкина А. Г. Нравственно-этические проблемы семей, имеющих детей с отклонениями в развитии // Дефектология. 1991. № 3. С. 79–81.
26. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: підручник. Київ : Компринт, 2015. 376 с.
27. Москвина А. Г., Сагдуллаев А. А. Родителям о наследственных дефектах у детей // Дефектология. 1998. № 1. С. 57–59.
28. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики: учебник для студентов высших пед. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 416 с.
29. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне : НУВГП 2012. 99 с.
30. Об основной школе и гимназии [Электронный ресурс]. URL : <http://pravfond.eu/?p=743> (дата звернення: 14.09.2020).
31. Новий тлумачний словник української мови. Київ : Аконіт, 2001. Т. 3. С. 652.
32. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 415 с.

33. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
34. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсного центру: навчально-методичних посібник / за заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ : 2018. 318 с.
35. Островская Л. Ф. Педагогические знания родителям / Москва : Просвещение, 1983. 132 с.
36. Оржеховська В., Пилипенко О. Превентивна педагогіка: навч. посіб. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. 284 с.
37. Петрочко Ж. В. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 151–165.
38. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / за ред. І. В. Козубовської, І. І. Мигович. Ужгород : Мистецька лінія, 2001. 152 с.
39. Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF> (дата звернення: 05.09.2020).
40. Працюємо разом: дитина з особливими потребами в школі. Довідник для батьків. Досвід Канади : посібник. Київ : Паливода А.В., 2012. 50 с.
41. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 06.09.2018 р. № 2541-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii> (дата звернення: 10.10.2020).
42. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 19.12.2017 р. № 2249-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2249-19> (дата звернення: 10.10.2020).

43. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 23.05.2017 р. № 2053-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii> (дата звернення: 10.10.2020).
44. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям інвалідам : Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2109-14/ed20120221> (дата звернення: 10.10.2020).
45. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : наказ МОН України від 05.09.2011 р. № 561. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2020).
46. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р. № 872. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2020).
47. Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах від 09.08.2017 р. №588. URL: zakon.rada.gov.ua/go/588-2017-n_ (дата звернення: 10.10.2020).
48. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах від 25.01.2017 р. № 110. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16> (дата звернення: 10.10.2020).
49. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр від 12.07.2017 р. № 545. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/545-2017-n_ (дата звернення: 10.10.2020).
50. Права людини: знати, щоб захищати. Що треба знати про захист прав дітей з інвалідністю : метод. посіб. / ред. Н. З. Софій. Київ : Пляда, 2015. 52 с.
51. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від

- 16.07.2020 р. № 805-IX. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
52. Раку А. И. О взаимодействии школы и семьи в социальной адаптации учащихся // Дефектология. 1990. № 3. С. 35–39.
 53. Репринцева Г. И. Гармонизация детско-родительских отношений в кризисной ситуации // Педагогика. 2013. № 9. С. 63–69.
 54. Рачова Н. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами // Дефектолог. 2009. № 10. С. 4–8.
 55. Сагдулаев А. А. О Проблемах отношений в семьях, имеющих детей с отклонениями в развитии // Дефектология. 1990. № 4. С. 75–79.
 56. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та Рамки Дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94 (дата звернення: 10.10.2020).
 57. Смирнова А. Н. Воспитание умственно отсталого ребенка в семье. Москва : Просвещение, 1997. 64 с.
 58. Стасюк Л., Слюсар М. Аналіз проблем сімей, які виховують дитину з вадою слуху. Педагогічний часопис Волині : науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. № 2(5). С. 149–155.
 59. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : навч.-метод. комплекс / ред.-упоряд.: Г. М. Лактіонова, Ж. В. Петрочко. Київ : Науковий світ, 2006. 271 с.
 60. Соціальна робота з інвалідами. Настольная книга для родителей / под ред. Е. И. Холостовой. Москва : Институт социальной работы, 1998. 215 с.
 61. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами : навчально-методичний посібник / упор. Н. В. Заверико, Т. Г. Соловйова. Запоріжжя : ПП «Тандем», 2008. 53 с.

62. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. Сучасні орієнтири та ключові технології / за ред. З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. Ч. I. 256 с.
63. Тесленко В. Соціалізація дітей з обмеженими можливостями в умовах виконання регіональної програми соціально-педагогічної підтримки // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 2. С. 22–30.
64. Тесленко В. Сутнісні характеристики соціально-педагогічної діяльності й соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 3. С. 50–54.
65. Титаренко Т. Дитина з особливими потребами та її життєвий світ: напрямки психологічного консультування // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
66. Ткачева В. В. О некоторых проблемах семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии // Дефектология. 1998. №4. С. 3–8.
67. Торохтий В. С. Психологическое здоровье семьи й пути его изучения // Вестник психосоциальной й коррекционной работы. 1996. № 3. С. 36.
68. Українська Конвенція ООН про права дитини. Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. URL: www.unicef.org.ua (дата звернення: 10.10.2020).
69. Уманець Г. М., Кобзар О. В., Кулеш В. О. Інклюзивна освіта: Особливій дитині – особлива увага. Донецьк : Витоки, 2010. 135 с.
70. Цукренко В. Регіональний аспект соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 2. С. 111–115.
71. Щербакова К. В., Петрочко Ж. В. Реабілітація дітей з функціональними обмеженнями засобами мистецтва : навчальний посібник. Київ : ДЦССМ, 2002. 217 с.
72. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 248 с.

73. Филонов Г. Н. Воспитание как социально-педагогический феномен. Стратегия развития. Москва : Высшая школа, 2000. 280 с.
74. Юнг К. Г. Общие проблемы семейств, в которых живут дети с отклонениями, особенно с нарушением психического развития: хрестоматия. Москва : Феникс, 2005. 337 с.
75. Ярская-Смирнова Е. Р., Неберушкина Е. К. Социальная работа с инвалидами. СПб. : Питер, 2004. 316 с.
76. Peck, M. Scott. (1987). *The Different Drum: Community Making and Peace*. Simon & Schuster.